

Др Драгана Ђорић, доцент
Правног факултета у Новом Саду

ДУБИНСКА ЕКОЛОГИЈА – НАСТАНАК, ПРИНЦИПИ, ПЕРСПЕКТИВА¹

Сажетак: Од јосиодара до жриве, природа и наша животи́на средина су прошле дугачак пут. Пут који је уништавао неко ко је погледао од ње саме-човек. Једна од филозофских теорија која се бави пошребом враћања човека његовим природним и исконским коренима и самим њим њоновним поштовањем и уважавањем природе као равноправне живе јединке, се назива дубинском екологијом. Иако је термин „скован“ у другој половини 20. века, основе овој размислања можемо наћи чак и код античких мислилаца, као и код великих умова просвети́тељства и хришћанске мисли. Трдећи се да буде свеобухватна, да помири неомирљиво а да сложи до њада раздвојено и „посвађано“, дубинска екологија је у неким својим моментима „кокеширала“ са другим филозофским и еколошким оријентацијама, а неке њене предсјавнике су савремени називали и екофашистима. Истина је, наравно, „тамо неће“, а овај рад је управо покушај доласка до дела те истине.

Кључне речи: дубинска екологија, филозофија, етика, једнака вредност свих бића, баланс

Уводне напомене²

Уверење многих теоретичара и филозофа који се баве екологијом, и заштитом животне средине уопште, уважавајући подједнако све аспекте животне средине или само неке, је да је **нужна-револуција**. Револуција,

¹ Рад је настао у току ангажмана на пројекту „Биомедицина, заштита животне средине и право“

бр. 179079 који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије

² Напомињемо да је литература о овој теми доступна углавном на енглеском као и скандинавским језицима. Кључна дела, која често спомињемо у раду, су ретко могла бити пронађена у изворном облику у целини већ у деловима, или као цитати код других аутора, што је увек било уредно наведено.

како даље образлаже Даисаку Икеда, која мора прво почети у нашим срцима и мислима, а која ће довести до нове револуције у области људског понашања према природи, и на крају довести и до револуције „глобалне цивилизације“.³ У сваком случају, можемо се сложити са ставом, да циљ екологије јесте спознаја да је људско освајање и управљање природом и њеним ресурсима постало контрапродуктивно првобитној намери. Ако бисмо променили парадигму, те поставили да управљање природом треба да буде хумано- не само у смислу да задовољава све људске потребе (чак и оне најлуксузније), него у смислу поштовања природе као посебне јединке и њеног очувања, природа би имала „простора“ за сопствено самообнављање, између циклуса експлоатације њених ресурса⁴.

Алдо Леополд је у својој *Еџици земље* изнео став, да је човек само део „биотичког тима“. Што су мање насилне промене које чини човек приликом управљања природом и њеним ресурсима, то је већа могућност прилагођавања природе измењеним околностима у оквиру еколошке пирамиде, којој сви припадамо⁵. Ако људи наставе упорно да игноришу стање у својој животној средини, које је битно погоршано, а узимајући у обзир и све домете индустријског и конзумерског друштва у коме живимо, нестанак људи и света у том биотичком смислу је потпуно реалан сценарио.

Балансирање са компликованим односима између организама унутар екосистема јесте основа света, па самим тим и овог који временски припада нама. Свест људи о поштовању које дужно требају да укажу околини у којој живимо може бити антропоцентрично или биоцентрично инспирисана. У првом случају, човек и задовољавање његових потреба су постављени у први план, без обзира на цену која се тада мора платити. У другом случају, очување животне средине као посебне једнако живе и вредне заједнице и бића има примат у односу на људске потребе. Хипотеза Гаја је и кренула управо од претпоставке проналажења баланса између ове две крајности, у циљу заједничког функционисања живог и неживог света, света људи и не-људи.

У једном свом раду⁶ смо већ разматрали настанак еколошко етичке мисли.

³ Кетрин Роуш: *Лечење Мајке Природе*, Филозофеме, Нови, Сад, 2008, стр.27.

⁴ „Незаситост наших квази потреба треба ограничити, у супротном ће нам преостати само пука борба опстанак „, видети: Љубиша Деспотовић, *Екологија као критика модерности*, Ноема, Футура публикације, 1993, стр. 17

⁵ Текст у целини доступан на сајту : <http://home.btconnect.com/tipiglen/landethic.html>, *џрисџиуј сајџу* 1.12.2012.

⁶ Ћорић Д.: *Еколошка етика - појам, историјат и правци развоја*, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 2012, Vol. 46, No 1, pp. 459-473,

С тим у вези подсећамо на типологију коју наводи и Станфордова електронска енциклопедија⁷:

1. "дубока (или дубинска) екологија" (*deep ecology*)
2. феминизам и енвиронментализам
3. разочараност у постојећа решења које ствара тзв. нови анимизам
4. друштвена екологија и биорегионализам.

Оваквом поделом, коју је подржао и Џозеф де Жарден⁸, није у потпуности затворен круг за стварање нових решења, предлога и иницијатива у оквиру еколошкоетичке мисли. Схватања која су ипак окупила значајан број мислилаца- и то не искључиво само теоретичара и филозофа, већ и физичара, географа и биолога, су нужно груписана у четири велике групе истих или сродних схватања.

У овом раду ћемо се бавити искључиво еколошком оријентацијом под називом „**дубинска екологија**“. Специфичност дубинске екологије је што је била најшире прихваћена управо на подручју Северне Америке, Аустралије и северног дела Европе, будући да је један од оснивача Арне Наес, из Норвешке. Дакле, најжешће критике су долазиле управо од оних који су највише заговарали беспоштедни капиталистички систем, прекомерну производњу добара уз трошење природних ресурса без ограничења. Њихови апели су циклично имали успеха. Тако се истиче да је дубинска екологија имала своја три таласа развоја и експанзије⁹ - тачније, онда када су политички интереси државе били најмање угрожени оваквим приступом очувања природних ресурса и очувања животне средине уопште.

Почетак првог таласа развоја се везује за делатност Џона Мјуира 1903. године када је утицао на председника САД Теодора Рузвелта, приликом његове посете Јосемиту¹⁰ и прихватио основне поставке еколошке мисли. Већ 1908. године је Мјуир био „осуђен“ и изопштен из заједнице те је сав његов рад био стављен у страну. Рузвелт се окренуо антропоцентричном виђењу Гифорда Пинчота и научно технолошком извору управљања и развоју природе као људског главног ресурса¹¹. Други период развоја дубинске екологије се бележи за време мандата Френклина Делано Рузвелта, када су радили и стварали Алдо Леополд, Робинсон Џеферс и Д.Х.Лоренс.

⁷ Brennan, Andrew and Lo, Yeuk-Sze, "Environmental Ethics", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2011 Edition)*, Edward N. Zalta (ed. Доступно на: <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-environmental/>, *џрџсџуџ сажју* 1.12.2012.

⁸ Џозеф де Жарден : Еколошка етика-увод у еколошку филозофију, четврто издање, - Сл. гласник, Београд, 2006. године, стр. 31.

⁹ David R.Keller, *Deep ecology, Encyclopedia od Environmental Ethics*, ppg. 206 - 212

¹⁰ О овоме више видети на : http://www.sierraclub.org/john_muir_exhibit/life/in_yose_with_muir_clara_barrus/default.aspx, приступ сајту 1.12.2012.

¹¹ David R.Keller, наведено дело.

Трећи период развоја овог покрета је за време Џона Кенедија и секретара за унутрашње послове Стјуарта Удала, који је објављивањем публикације под насловом *The Quiet Crisis*, покушао да створи услове за установљавање нове епохе живота Земље и да својим ауторитетом државног секретара апелује на смањење загађења животне средине¹².

Током 70-их година екологија је кроз делатности Сијера клуба¹³ (чији је оснивач био управо Џон Мјуир) поново почела да доживљава популаризацију кроз штампање књига из ове области. Дубинску екологију неки дефинишу и као »философију околине еволуцијске њених односа, јер њеним реafirмирањем неке елементе људске биограмаишке и њених лакшег задовољењу оних биолошких њених потреба које су највише њених у модерној цивилизацији. Дубинска еколоџија један је њених одговор на њених за њених човека у свој дрвнизавичај. Њених би њених потреба би њених афирмација дрвних околиша и њених да се њених изразом наше њених еколошке њених природе“ јер смо ми „дивља њених еколошка врста и њених ситуација ‘раја’ мора значајни ширење“¹⁴

Али шта је то – дубинска екологија?

Настајак дубинске екологије

Аутори у оквиру ове оријентације су комбиновали много различитих утицаја : општу еколошку науку, религијске традиције широм света-посебно будизам¹⁵, спиритуалност Њу Еџа¹⁶, директне акције/еколошке саботаже, поезију Робинсона Џеферса, етику земље Алдо Леополда, монизам Баруха Спинозе и феноменологију Мартина Хајдегера¹⁷, чак и екорегинали-

¹² Sessions, G. :*The Deep Ecology Movement: A Review* Author(s),*Environmental Review: ER, Vol. 11, No. 2, (Summer, 1987), pp. 105-125.* Сешон стоји на становишту, да је наведена публикација имала искључиво политички карактер и да је представљена као епохално дело и признање државног врха о потреби контролисања загађења и заштите животне средине. Међутим, Сешон тврди да је управо било обрнуто, и да пажљивим читаоцима ове публикације није могао да промакне изразито “антропоцентричан приступ решавању еколошке кризе“, што се не уклапа у потпуности са тежњама дубинске екологије као такве.

¹³ Сијера клуб има равнијене активности у свим областима заштите животне средине и мрежу подружница у целој САД.: <http://www.sierraclub.org/>, приступ сајту 1.12.2012.

¹⁴ Tomislav Markus . *Dubinska ekologija i suvremena ekološka kriza . Jedan bioekološki pregled . Hrvatsko sociološko društvo - Institut za društvena istraživanja - Zavod za sociologiju Odsjeka za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu , Zagreb , 2006, str. 34.*

¹⁵ Као нпр. Брон Тејлор, Џона Мејси и Гери Снајдер, извор : *T.Markus: Dubinska ekologija kao ekološka filozofija, Soc. Ekol.Zagreb, Vol 12(2003), br 3-4,(143-163) ,str. 158.*

¹⁶ Овде се може говорити о својеврсном професионализму бављења еколошком етиком. Т. Маркус сматра као и многи други теоретичари, да је овај период почео са делом Сингера о правима животиња, *Animal Liberation*, 1975. године.

¹⁷ David R. Keller, н аведено дело, стр. 206. Мајкл Цимерман се највише бавио односом дубинске екологије према Хајдегеровој философији али и према другим еколошким оријентацијама.

зам¹⁸. Све ово отежава налажење заједничког именитеља. Најкраће, дубинска екологија представља психологизацију филозофије животне средине. У овом смислу, односи се на егалитарну и холистичку енвайронменталну филозофију, која има основ у феноменолошкој методологији. Онако како настају искуства у не-људској природи, може се препознати једнака интристичка вредност свих биотских јединица, као и међусобна еколошка условљеност са светом живих бића у свој својој потпуности.

Разумевање дубинске екологије у њеном академском смислу захтева обавезно читање 4 филозофа: Арне Наеса, Американца Џорџа Сешона¹⁹, Дејвида Ротенберга и Аустралијанца Ворвика Фокса. Треба свакако споменути и Берда Каликота, Пјера де Шардина, Мајкла Цимермана и др. Ипак је сама оријентација везана за Наеса, који је „својом снажном вољом, скромним понашањем, вишеструко надареном личношћу и значајном академском репутацијом довео до популаризације овог становишта“²⁰.

Покрет "дубоке (или дубинске) екологије" (*deep ecology*) је настао у Скандинавији, као резултат дискусије између познатих теоретичара Наеса, Квалога и Фаарлунда, који су годинама гајили исту страст за очување великих планина. Сматра се да је њихово заједничко освајање врхова Хималаја те својеврсна опчињеност "шерпаском културом"²¹ утицала за њихово скоро екстремно опредељење за бављење овом тематиком. Борба против загађења животне средине, очувања извора и очување достигнутог развоја здравља људи те његово стално унапређење али никако не науштрб развоја природе, јесу неке од основних поставки овог правца еколошке етичке мисли.

Истицање једнакости свих живих бића, тј постављање у исти ранг људи, биљака и животиња, те заступање једнаког права свих бића да се једнако развијају сходно својим животним условима, заступнике овог мишљења су довеле до бројних конфронтација и са другим еколозима. Као спорно је проглашено виђење тзв. "**власништво сопственог интереса**"-појма који су представници "дубинске екологије" користили да би дефинисали инте-

¹⁸ Снајдер и Киркпатрик Сејл су екорегionalизам посматрали у контексту јединог дугорочно одрживог начина живота. Иако се екорегionalизам издвојио касније као посебна еколошка оријентација, битно је споменути да је њен корен управо у дубинској екологији.

¹⁹ Sessions, G. (ed), 1995. *Deep Ecology for the 21st Century*, Boston: Shambhala 1995. Значајан је и рад овог аутора под насловом: *The Deep Ecology Movement: A Review Author(s)*, *Environmental Review*: ER, Vol. 11, No. 2, (Summer, 1987), pp. 105-125, будући да у њему врши синтезу свих радова и аутора који су се бавили проблематиком дубинске екологије

²⁰ David R. Keller, наведено дело, стр. 207

²¹ Brennan, Andrew and Lo, Yeuk-Sze, "Environmental Ethics", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2011 Edition)*, Edward N. Zalta (ed. <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-environmental/>, приступ сајту 1.12.2012.

рес сваког живог бића да се изјасни о својој добробити и да се за исту бори²². Проблематично је како ће ту борбу реализовати планине, реке, биљке и сл., будући да немају сопствену признату вољу нити су у том смислу тако и толико жива бића да имају развијену свест о себи и својој околини, нити имају механизме или начине како да исту борбу реализују и остваре сопствену заштиту. Наравно, једини механизам који су дубински еколози пронашли је да се сами људи почну понашати као не - људски делови животне средине, тј да претпостављањем њихових истинских потреба се боре за њихову реализацију, као да су у питању сами људски интереси.

Такође, дубински еколози су дефинисали и „**доминантни поглед на свет**“²³, под којим су подразумевали главни узрок еколошких разарања. У складу са тим, основни принципи дубинске екологије су садржали висок ниво освешћености за очување животне средине и успостављања једнаког третмана људи и осталих живих бића. Акцент је био стављен и на нужну промену у политикама које се баве заштитом животне средине, што је даље морало утицати на економске, технолошке и идеолошке номенклатуре.²⁴

Током 80-их година, овај покрет се претворио у тзв. "**екофилозофију**"²⁵, која нажалост није даље одмакла од одбијања напада на себе да је заправо, прикривени људски колонијализам. Неки су их нападали да на овај начин желе да задрже сва природна богатства само за људе који су богати, иако ни у једном свом размишљању нису то навели. Но, остало је као неразрешено питање, како би се принципи "дубинске екологије" могли применити у различитим друштвеним, економским и животним условима.²⁶

Основа дубинске екологије је да се цео живи систем мора сматрати јединственом целином. Добила је префикс „дубинска“ јер залази у дубља и шира разматрања односа људи са животном средином, извлачећи из тога филозофске закључке. Арне Наес говори о „плиткој“ и „дубинској“ екологији. Први тип екологије се бори против загађења и исцрпљивања при-

²² Ћорић Д.: Еколошка етика - појам, историјат и правци развоја, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 2012, Vol. 46, No 1, pp. 459-473,

²³ Цозеф Р.де Жарден., наведено дело, стр.333.

²⁴ Цозеф Р.де Жарден., наведено дело, стр.333.

²⁵ Или, како је Наес то назвао-екозофијом, детаљније о називу целе филозофске оријентације и објашњењима код : *T.Markus: Dubinska ekologija kao ekološka filozofija, Soc. Ekol.Zagreb, Vol 12(2003), br 3-4,(143-163)*

²⁶ Тако је Ендрју Меклафлин анализирао компатибилност и инкомпатибилност капиталистичких и социјалистичких држава са принципима дубинске екологије. Иако капитализам сам по својој сврси, циљевима и последицама не може бити компатибилан са дубинском екологијом, јер га управо она највише и критикује, социјализам је у овој анализи означен као „више инкомпатибилан систем од капитализма“. Више о овоме : *Andrew McLoughlin: Regarding Nature-Industrialism and deep Ecology, State University of New York, 1993. Ppg 17-78.*

родних ресурса а посебан акценат се ставља на спровођењу ове борбе и очувању здравља људи у развијеним државама. Са друге стране „дубинска“ екологија спроводи следеће активности и принципе:²⁷

1. Одбацивање слике човека у окружењу у корист релационе представе целина-поље (*Rejection of the man-in-environment image infavor of the relational, total-field image*).

2. Биосферични егалитаризам – у принципу (*Biospherical egalitarianism– in principle*). Све врсте имају једнако право на живот.

3. Принципи диверзитета и симбиозе (*Principles of diversity and of symbiosis*).

4. Антикласни став (*Anti-class posture*). Смисао овога еколошког принципа је да у природи не постоје класе вишега и нижега реда.

5. Борба против загађивања и исцрпљивања ресурса (*Fight against pollution and resource depletion*

6. Комплексност, а не компликованост (*Complexity, not complication*).

7. Локална аутономија и децентрализација (*Local autonomy and decentralization*). Рањивост форми живота строго је пропорционална тежини утицаја споља на локални регион, унутар кога постоји еколошка равнотежа. Зато је потребан принцип децентрализације, који је подржан из еколошког поља, и који олакшава решавање еколошких проблема".²⁸

Дубинска екологија представља имајући раније наведено у виду, „**суштинску преоријентацију наше цивилизације**“²⁹. Но и поред тога, критикују је да представља политичку и филозофску радикалну грану енвајронментализма, да је као таква дубоко мизантропска те да људско битисање и хуманост посматрају као патолошку појаву на земљи.

Арне Наес је дефинисао прва два битна начела којим дубинска екологија треба да се руководи:

1. самореализација која превладава „уско егоистично јаство“ у корист идентификације са све ширим нивоима људског и не-људског

²⁷ Превод ових принципа, сходно преводу у делу: Милан Мишковић: Одрживи развој и дубинска екологија, Филозофеме, Српски филозофски форум, 2008, стр.47-48, доступно на : http://www.srpskifilozofskiforum.com/Zbornik_8.pdf. Наш превод би био сличан, али смо се определили да наведемо превод овог аутора, као адекватнији, и превод објашњења самих принципа.

²⁸ Принципи у свом оригиналном облику, како их је Арне Наес навео се налазе на у чланку : *Arne Naes: THE SHALLOW AND THE DEEP, LONG RANGE ECOLOGY MOVEMENTS, Inquiry, 16, 95-100, e(1973) docūyūan* на : http://www.alamut.com/subj/ideologies/pessimism/Naess_deepEcology.html, као и на линку: http://www.ecology.ethz.ch/education/Readings_stuff/Naess_1973.pdf, *ūpucūyū cajūyū : 1.12.2012.*

²⁹ David R. Keller, наведено дело, стр. 208

света да би се постигло „еколошко јаство“³⁰ Или још боље објашњено: „Уместо да се идентификујемо са сопственим егом или породицом, учили бисмо како да се идентификујемо са дрвећем, животињама и биљкама, читавом екосфером. Ово би укључивало прилично радикалну промену свети, али би наше понашање учинило конзистентнијим оним што нам наука каже о томе шта је потребно за благостање на Земљи. Једноставно не бисмо чинили одређене ствари које разарају планету, исто као што не бисмо одсекли ни сопствени прст.“³¹

2. биоцентрична једнакост - право сваке врсте, као вредности саме по себи, на несметан и слободан развој у свом станишту. Биоцентрични став ближи је истини о природи живота на Земљи. Човек није толико јединствено биће, и толико класа изнад осталих бића, већ је интегрални део живота и нас и Земље. Дубински еколози верују да је потребно да развијемо један мање доминантан и мање агресиван став према Земљи ако мислимо да је очувамо те и да сами преживимо. То можемо постићи и достићи само ако сваког посматрамо као потпуно једнаке биолошке јединке.

Посматрано са ове тачке гледишта, шта је то заиста толико спорно у основи дубинске екологије?

Основа дубинске екологије

У теоријском смислу, дубинска екологија почива на два основа, на **аксиологији биоцентричног егалитаризма** и на **онтологији метафизичког холизма**, који сугерише да се биосфера не садржи само од ентитета који су довољни сами себи, већ од индивидуа које чине онтолошку недељиву целину³².

Први принцип, биоцентрични(биосферски) егалитаризам³³, узима да све биоте **имају једнаку интристичку вредност** и пориче различитост у вредновању живих бића. Бил Девал³⁴ је рекао да су сви организми и ентитети у екосфери једнаки у тој интристичкој вредности. Међутим је Наес додао овој дефиницији речи "у принципу" (принцип бр. 2 на стр. 8 овог рада-видети), јер реална пракса ипак захтева „понешто убијања, злостављања и уништавања, као и експлоатације и сузбијања отпора“.

³⁰ Термини под наводницима, као најбољи могући превод са енглеског језика, преузети из дела: *T. Markus: Dubinska ekologija kao ekološka filozofija, Soc. Ekol. Zagreb, Vol 12(2003), br 3-4, (143-163)*

³¹ <http://www.zdravzivot.com/Ekologija/Ekovesti/Dubinska-ekologija-put-spasenja-Planete.html>, *принцип сајту* : 1.12.2012.

³² *David R. Keller, наведено дело, сир. 208*

³³ *Ibid*

³⁴ *Devall, B., and G. Sessions, Deep Ecology: Living as if Nature Mattered, Salt Lake City: Peregrine Smith, 1985.*

Вредновање људских бића у телеологији великог ланца живих бића је-сте окосница вредновања и интелектуалне традиције и јавни облик неких варијанти еколошке етике. Поричући људски посебни морални обзир, дубинска екологија није не антропоцентрична, већ **анти -антропоцентрична**.

Сешон је категорички одбио било какву разликујућу аксиологију на основу чега би хијерархија вредности почивала на изјави о моралној супериорности³⁵. Сешон упозорава да било која компаративна аксиологија садржи и одређени ред и распоред утврђивања вредности у овом свету.³⁶ На конференцији одржаној 1979. године, Сешон је упозорио еко- етичаре на очекивања која би проистекла из обраћања пажње на метафизику базираној на интензитету осећања. Није ствар у томе да ли људи имају највиши ниво осећања, емоција или разума у односу на остала бића, већ како се понашају према остатку природе. Управо би тај "вишак" емоција и разума требао да им буде "водиља" ка рационалнијем трошењу природних ресурса.

Други приступ је **метафизички холизам**.³⁷ Фокс³⁸ каже да је у питању идеја да више не можемо да направимо тако јаку онтолошку разлику између људског и не-људског реалма. У контексту тога да препознајемо границе између ова два света, остајемо ускраћени за искуство које даје дубоко еколошка мисао. Кроз ово освешћење, онтолошка ограничења се шире према споља, тј померају се границе, укључујући све више живог света у свој садржај. То значи потпуно изједначење вредности чланова људског и не-људског света.

Препознајемо и прихватимо интристичку вредност и других живих бића, истовремено препознајемо и солидарност свих живих форми. Када су границе између живих бића схваћене као илузорне, веома лако се и интереси биосфере схватају као сопствени. Девал зато жестоко тврди да ако повређујемо природу, повређујемо и саме себе. Нема никаквих граница и све је повезано. Дају пример имагинарног активисте Џона Сида³⁹, који реченицу : *Ја шћћћћим кишне шуме*, претвара у реченицу : *Ја сам део кишних шума и сам себе шћћћћим, део сам кишне шуме која је љочела да раз-*

³⁵ David R. Keller, наведено дело, стр 209; Devall, B., and G. Sessions, наведено дело, стр 12-17.

³⁶ У оригиналном тексту Сешон ову ситуацију метафорички назива „ редослед кључања у овом моралном кокошињцу“. Devall, B., and G. Sessions, наведено дело, стр.38.

³⁷ David R. Keller, наведено дело, стр 208.; Devall, B., and G. Sessions, наведено дело, стр 47.

³⁸ Fox, W., 1984. "Deep Ecology: A New Philosophy of Our Time?" The Ecologist 14: 194-200.

³⁹ У питању је игра речи, Џон је најчешће име које се даје имагинарним лицима у Америци, као што ми називамо људе у примерима Марко Марковић или Петар Петровић. Сид (*Seed*) означава семе, што има свој подтекст, у контексту саме дубинске екологије.

*мишља*⁴⁰. Промена је овде духовног типа, да почнемо да размишљамо као планине, као реке итд.,

Принципи дубинске екологије

На основу седам принципа дубинске екологије, Арне Нес и Џорџ Семшон формулисали су **платформу дубинске екологије у следећих осам тачака**⁴¹:

1. Благостање и процват људског и не- људског живота на Земљи имају своје унутрашње вредности. Ове вредности су независне од користи не- људског света за људске циљеве.

2. Богатство и разноврсност животних форми доприносе схватању ових вредности, а такође су вредне и саме по себи.

3. Људи немају право да умањују ово богатство и разноврсност изузев за задовољавање својих виталних потреба.

4. Садашње људско уплитање у не-људски свет је претерано, а ово стање се брзо погоршава.

5. Процват људског живота и културе компатибилан је са умањењем људске популације⁴². Процват не-људског живота такође захтева једно овакво умањење, али не услед тога што ће људи на то утицати.

6. Начела политике морају се мењати⁴³. Тачније, не смеју се мењати сходно изборним циклусима.

7. Идеолошка промена се у највећој мери тиче све већег разумевања квалитета живота аналитичког расправљања о случајевима унутрашњих вредности, а не праћења све вишег стандарда живота.

8. Они који се слажу са претходним тачкама обавезују се да директно или индиректно учествују у покушају остваривања неопходних промена.

⁴⁰ David R. Keller, *наведено дело. Такође и Fox, W, наведено дело.*

⁴¹ Доступно на: <http://www.all-creatures.org/articles/env-theeight.html> и <http://churchofdeepecology.org/about-2/>, *џурнал сажетак* 1.12.2012.

⁴² Најчешће критикован принцип, који се односи на смањење популације, тачније контролу популације. Многољудне државе, као што је нпр. Кина такву контролу су већ увеле, али је питање колико ће таква контрола опстати под притиском развијеног света. Делује на први поглед варварски и нељудски, али је са становишта дубинске екологије потпуно-исправна.

⁴³ О мењању политике и њеног односа према екологији и животној средини писали су и М.Вуковић, Д.Ранђеловић: Вредности животне средине као саставни део политичког процеса, http://www.mibor.rs/arhiva/pdf/ekoist04/ekoist04_e7_02.pdf *џурнал сажетак* 1.12.2012. Ови аутори су на становишту да је све заправо велики политички процес у који би требала да буде интегрисана и идеја о екологији са својим циљевима и односима са другим сферама друштвеног живота. проблем ставрају политички процеси који се одвијају у кратким циклусима од 4 или евентуално 8 година, те свака промена политичког врха аутоматски и нужно доводи до промене у односу према екологији.

Принципи дубинске екологије су изазивали бројне жестоке критике, као и сами њени заступници. Чини се да је Наес један од ретких који је све време, можда и осећајући терет тога што је оснивач ове еколошке оријентације, остао доследан основним принципима које је сам поставио. Ворвик Фокс је почео са изразитом наклоношћу ка ставовима дубинске екологије, али је завршио као један од критичара исте. Слично су поступале и припаднице екофеминистичке мисли Вал Плимвуд и Карен Ворен, као и екоанархисти Џон Марки и Дејвид Вотсон. У последњем издању књиге о филозофији заштитне средине, одељак који је писао Сешон је у потпуности избачен, јер је сматран „застарелим и неприкладним за нове услове животе“.⁴⁴

Критика и подршка дубинској екологији

Иако су се представници дубинске екологије трудили да помире и непомирљиве ствари и убеђења у оквиру своје оријентације, а увек са истим циљем, промовисањем (радикално) биоцентричног приступа животу на земљи, ипак су им биле упућиване најразличитије критике. Почев од тога да су сматрани мизантропима, противницима демократије, и неискренима у погледу сопствене оријентације, те да су представници екофашизма и нереални у погледу захтева које постављају, многи представници су временом сопствене ставове и ублажавали. Враћање на старе, примитивне заједнице није више могуће, имајући у виду ниво техничких и технолошких достигнућа. Сва та достигнућа не требају и не смеју бити занемарена. Она је су производ човека и људске интелигенције, која је морала да с времена на време узме и по неку жртву⁴⁵, но то је не чини аутоматски и класичним „негативцем“.⁴⁶

Неки теоретичари су на стабилном становишту да дубинска екологија није нормативни систем. Наес је, са друге стране, упорно тврдио да је ова наука суштински дескриптивна. За њега, екофеноменологија промовише директно стицање искуства о квалитету природе, тј њен конкретни садржај. Тако је дубинска екологија само набрајање општих принципа који командује пристанком особа на одређене радње или уздржавања. Цео систем је изграђен, бранио се Наес, да би био отворен ка директном разумевању

⁴⁴ У питању је књига: *M. Zimmermann, J. Baird Callicot, Karen J. Warren, Irene Claver, John Clark, editors.-Environmental Philosophy –from animal Rights to Radical Ecology, Prentice hall, New Jersey, 2005.*

⁴⁵ Сам Наес је говорио да је нека „мера убијања, малтретирања и уништавање животне средине просто нужна“.

⁴⁶ Tomislav Markus . Dubinska ekologija i suvremena ekološka kriza .Jedan bioekološki pregled . Hrvatsko sociološko društvo - Institut za društvena istraživanja - Zavod za sociologiju Odsjeka za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu , Zagreb , 2006, стр. 34.

природе.⁴⁷ Међутим да ли заиста сва бића једнако вреде? Речима америчког филозофа, Брајана Нортона⁴⁸, али и Берда Каликота⁴⁹, еколошка етика не може и не сме придавати једнаку моралну важност и вредност свим живим бићима јер је то немогуће и неправедно.

Фокс је слично сматрао, ако су сви организми једнаке интринстичке вредности, заговорници дубинске екологије ће „једнако да једу телетину као што једу и поврће или воће“. Говорио је, да ако ови еколози не нађу неку прихватљиву дефиницију антропоцентризма, остаће упамћени у историји као заступници *Прокрусове етике*,⁵⁰ будући да стално покушавају да све живе организме уклопе у исти систем истих интринстичких вредности. Фокс је посебно тражио напуштање биоцентричног егалитаризма и уместо тога установљивање да све биоте имају интринстичку вредност али да нису сви исти у тој својој вредности јер их разликује богатство искуства⁵¹. Фокс је тако своју теорију прекрстио у **трансперсоналну екологију** и то 1995. године⁵². Од тада је померио границе од основних становишта дубинске екологије и *изразио више интјерисан њрисјуй* који искључује међуљудску етику, етику природног окружења и етику људски конструисаног окружења.

Дубинску екологију су посебно критиковали представници социјалне екологије и екофеминизма. Социјални еколози су већ раније означили биоцентричну теорију као мизантропску. Мареј Букчин⁵³ их је критиковао зато што су људска бића свели на обичну врсту, "нешто" што је превише населило планету и исисава њене ресурсе и да историјска зоологизација исте спречава да виде праве културне узроке проблема њиховог окружења.

Са становишта екофеминизма, идеја самореализације је патријархална. Постоје озбиљни конфликти интереса између конститутивних чланова великих група, да чак ни проширена сопственост не може адекватно да

⁴⁷ David R.Keller, наведено дело, стр.212

⁴⁸ Norton, B., *Toward Unity Among Environmentalists*, New York: Oxford University Press. 1991

⁴⁹ Callicott, J.B 1985. "Intrinsic Value, Quantum Theory, and Environmental Ethics", reprinted in Callicott 1989, pp. 157-74

⁵⁰ Прокруст је живео у Атици, у долини реке Кефис и имао је гостионицу у коју је позивао путнике намернике да их угости и да се одморе у његовој постељи. Ако је постеља госту била мала Прокруст би му одсецао ноге, а ако би му постеља била велика он би га истезао. **Прокрустова постеља** је фраза која се употребљава када се нешто силом покушава укалупити у неодговарајуће оквире или да означи праву меру (ни више ни мање). David R.Keller, наведено дело, стр 211.

⁵¹ Што подсећа на комутативну и дистрибутивну правду.

⁵² David R.Keller, *Ибуџ*.

⁵³ Bookchin, M 1987. : "Social Ecology Versus Deep Ecology", Green Perspectives: Newsletter of the Green Program Project, numbers 4, 5 r

препозна реалност ових конфликта .У политичкој арени, сматра Вал Плимвуд⁵⁴ холисти су принуђени да заузму арогантну позицију из које се претпоставља да свако ко се не слаже са нечим заправо не разуме и не зна шта је најбоље за њега или њу. Уместо да се таквој ситуацији приђе помирљиво, ова група холиста приступа некако праведнички и осветнички. Дакле, не кажу да виде да неко има другачије интересе и схватање од њиховог, и да ту постоји конфликт који би се могао решити компромисом, већ кажу да знају шта је добро за другог а да конфликт постоји јер тај други не зна шта је добро за њега а они то на срећу ових што не знају, знају шта је добро за њих и они ће их у све то упутити.

Екофеминисти⁵⁵ сумњају да је ово стварање фронта за империјалистичку филозофију сопства, која се протеже од истог мотива да се контролише друштво, а потиче из истог корена као и патријархализам. Према екофеминистима и њиховој критици дубинске екологије, нема никакве гаранције да потребе кишних шума треба да буду „звезда водила“ за потребе активисте Џона Сида. Зашто да његове потребе не диктирају потребе кишне шуме? Или да потребе незапослених дрвосеча диктирају начин понашања и Џону Сиду и кишној шуми?

Припаднице еколошке феминистичке теорије су увек наглашавале да стварни проблем није антропоцентризам већ андроцентризам – усмереност на мушкарца⁵⁶. „Пуних 10.000 година патријархалности ултимативно је одговорно за разарање биосфере и развој ауторитарне праксе, како социјално тако и средински.“⁵⁷ Дубински еколози се слажу донекле са овом критиком. Патријархат има свог удела у насиљу над женама и природом, али његово укидање не решава нужно све постојеће проблеме. Социјални дијалог, базиран на праведности, једнакости и правима и слободама-повратак на један нормалан вредносни систем би био увод у решавање проблема.

⁵⁴ Plumwood, V 1999. "Comments: Self-Realization and Man Apart? The Reed-Næss Debate", in Witoszek and Brennan (eds.) 1999, pp. 206-10.

⁵⁵ У погледу екофеминизма, упућујемо на наш претходни рад у следећем делу : „Инестра Кинг, која се крајем 80-их година прошлог века издвојила као проминентна представница ове мисли“⁵⁵, истичала је да "доминација мушкараца над женама представља историјску организациону форму у људском друштву са којима почиње свака хијерархија у друштву....тако се и експлоатација природе може посматрати као манифестација и продубљивање начина угњетавања жена, јер се природа на разне начине "удружује" са женама и подржава их, које су већ довољно инфериорне и угњетаване културом у којој доминирају мушкарци." Ћорић Д.: Еколошка етика - појам, историјат и правци развоја, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 2012, Vol. 46, No 1,

⁵⁶ Исти је дефинисала Вал Плимвуд, Ћорић Д., наведено дело.

⁵⁷ <http://www.zdravzivot.com/Ekologija/Ekovesti/Dubinska-ekologija-put-spasenja-Planete.html>, *приступљив септембар 1.12.2012.*

Ричард Силван⁵⁸ истиче да премиса да појединци нису потпуно дискретни не утиче на закључак да су сви односи интерне природе и да су сви појединци -онтолошке химере. Сигурно је да уклањање људског апартхејда и надмоћи јесу изузетно битни, приликом утврђивања дубље вредности ове теорије. Силван је и поставио питање, да ли је могуће да би основни постулати западњачке филозофије : (својеврстан) деспотизам(човека према природи), управљање природним ресурсима и усавршавање природе по мерилама човека, могли бити измењени и постављени тако да се праведно доносе према постојећој еколошкој реалности - а она уопште није сјајна.⁵⁹

Можда средиште проблема представља нејасно успостављена хијерархија и поштовање ауторитета? М. Букчин каже да су ово стварни проблеми, изражени како друштвено тако и средински.⁶⁰ Социјални еколози с тим у вези кажу, да нам је потребна промена у друштвеној структури, и да ће елиминација ауторитарности и хијерархије у људском друштву значити крај еколошке кризе. Дубински еколози кажу да нема уверености да ће се то и догодити., као што ни укидање патријархалне црте понашања уопште, неће довести до мира у свету.

Русо и дубинска еколоџија

Интересантна је мисао на коју смо наишли током истраживања о дубинској еколоџији. Наиме, има аутора⁶¹ који сматрају да је управо Жан Жак Русо био један од **претеча дубинске еколоџије**, са својим природно-правним филозофским становиштем. "Увек ми је била страна та склоност духа да све сводина материјалну корист, да свуда тражи добит и лек, због ње би се на природу гледало са равнодушношћу", писао је Русо у својим *Сањаријама усамљеног шетача*. " У том се погледу осећам потпуно другачији од других људи, јер све што се односи на моје потребе растужује и квари моје мисли, јер сам у духовним стварима могао да уживам у потпуности само кад бих потпуно занемарио потребе свог тела...осећам усхићење, неизрециви занос када се утапам у систем бића и поистовећујем са целом природом " навео је даље Русо, тиме укратко објашњавајући и своју опсесију ботаником и филозофску идеју о природним правима.⁶²

⁵⁸ Sylvan, Richard, Bennett, David, 1994. *The Greening of Ethics*, Cambridge: White Horse Press.

⁵⁹ *George Session: The Deep Ecology Movement: A Review Author(s), Environmental Review: ER, Vol. 11, No. 2, (Summer, 1987), p. 111.*

⁶⁰ <http://www.zdravzivot.com/Ekologija/Ekovesti/Dubinska-ekologija-put-spasenja-Planete.html>, *ипусцџуј сајтџуј* 1.12.2012.

⁶¹ *Rade Kalanj: Jean-Jacques Rousseau i ekološko pitanje, Soc. ekol. Zagreb, Vol. 21 (2012.), No. 2, str 179-201*

⁶² Жан Жак Русо: Аутобиографски списи, изд. књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад Ср. Карловци- Исповести (превод Радмило Стојановић и Боровоје Глишић), Сањарије усамљеног шетача (превод: Мира Вуковић), 2000, стр. 638-639.

Осећао се самим, као на страној планети, окружен тим материјализмом који гуши и људе и сав живот око њега. Слобода грађанима, кликнуо је он више пута, али посматрано са аспекта последњих својих дела, која су била у донекле самооптужујућем тону, његов поклич се претварао у: слобода природи, слобода оном природном а још увек постојећем у свима нама. Сами дубински еколози се никада изричито не позивају на оно што се може тумачити изворним еколошким мислима Русоа. Међутим, имамо у виду његово размишљање о промени парадигме самог човека, који је потекао од природе и живео у сагласју са природом и онда је, одједном, постао уништител и покорител исте те природе из које потиче и самим тим уништава и сопствену будућност. Човек је тиме хтео да постиже сопствену **"усавршивост"**, често науштрб биљног и животињског света. Промене које је чинио и штете које је том приликом стварао нису се увек могле адекватно или чак и никако надокнадити⁶³.

Русоово размишљање, сматрају ови аутори, може се "као одјек" пронаћи у ставовима Џорџа Снајдера, ког смо већ спомињали у раду, у делу у ком говори о својеврсном раскораку људи са природом. Тај раскорак је настао због тога што је човек пустио пред својим страстима, пред конзумеризмом, пред бескомпромисним задовољавањем својим луксузних потреба, које нужно уништавају људску околину. Борба за "моје", које је другачије и мора бити веће, више, и богатије од "твоје" нас доводи данас до руба егзистенције и то у енвайронменталистичком виду.⁶⁴ С тим у вези се утврђује "еколошка инспиративност" овог значајног мислиоца просветитељства.⁶⁵

⁶³ „Постоји, каже он, и друго специфично својство које их дијели и које се не може оспоравати: то је способност усавршавања која уз помоћ околности развија све остале, а усађена је у нас као врсту исто толико колико и у појединце, док је нека животиња за неколико мјесеци већ онаква каква ће бити читав живот, а њезина врста након тисућу година оно што је била у првој од тих тисућу година....., док животиња која ништа није стекла па нема што ни изгубити, остаје увијек са својим инстинктом, човек, губећи у старости или неким другим незгодама све оно што је помоћу своје *усавршивости* стекао пада чак ниже од животиње саме? Тешко нам је што морамо признати да је та значајна и готово неограничена способност извор свих човјекових невоља: она га је у току времена извукла из оних природних увјета у којима би он проживио мирне и невинне дане, она га је, развивши у току стољећа његове спознаје и заблуде, пороке и врлине, учинила коначно тиранином себе сама и природе“. *Расправе*, citat prema Rade Kalanj, str.189(будући да нам у моменту писања рада није био доступан изворни текст)

⁶⁴ Rade Kalanj, наведено дело, стр 190.

⁶⁵ О свеобухватној анализи еколошке инспирисаности Русоа, више видети у раније наведеном раду Radeta Kalanja.

Живети као да је природа битна-перспектива постојања и развоја дубинске еколоџије.

Дубински еколози су сматрали да није потребно ништа ново да се створи већ да се пробуди оно што је постојеће али је запостављено а то је разумевање мудрости Земље, до које стижемо уз постављање **еколошке одговорности**.⁶⁶ Морамо изнова **створити и култивисати еколошку свест**, али не зарад маркетинга, већ због самог човечанства. Посебно иронично су се обраћали онима који мисле да живе у најбољем од свих светова, јер свако досезање врхунца добија свој сопствени пад.

Узмимо у обзир да је дошло до промене страна и односа снага у оквиру баланса снага између човечанства и земље. Природа, која је некада била строг и застрашујући господар, сада лежи потчињена и потребна јој је заштита од људске моћи. Чак иако човек поседује многе интелектуалне способности и техничка достигнућа, он остаје упућен на природу, овај баланс се преокренуо и против човека, тј њему на штету и претња коју он представља по земљу је у претња њему самом.

Највећи проблем на свету јесте разлика између начина на који природа функционише и начина на који човек размишља. Те две дисфункционалне половине савременог света морају достићи поновни баланс.

Зашто је дубинска еколоџија толико потребна овом и оваквом модерном свету? Класични енвиронментализам је сувише посећен свакодневним ужасима⁶⁷, сматрају дубински еколози, и недостаје му перспектива предвиђања. За то је потребно, сматрају они, извршити професионализацију еколошких покрета и њихових активиста, на начин на који то раде политичари и странке у својим кампањама.⁶⁸

Један сценарио могуће улоге еколошког покрета би био инкорпорисање у неки још већи покрет⁶⁹ на начин како је то учињено са расправама језуитског учењака де Шардина⁷⁰, названима и "**еколошком спиритуалношћу**".

Још један приступ еколошким покретима јесте *либертаријански*⁷¹. Џон Бајден и биолог Герет Хардин су радили на "рационалној основи" за очување животне средине. Хардин се бавио питањем велике људске

⁶⁶ Љубиша Деспотовић, *Еколоџија као критика модерности, Ноема, Футура публикације*, 1993, стр. 129

⁶⁷ *David R.Keller, наведено дело, сѝр. 212.*

⁶⁸ *David R.Keller*

⁶⁹ *David R.Keller, наведено дело, сѝр.210.*

⁷⁰ <http://www.gaiamind.com/Teilhard.html>, приступ сајту 1.12.2012., као и кратка одредница у *Encyclopedia of Environmental Science, eds. David E.Alexander and Rhodes W. Fairbridge, Kluwer Academic Pubvslithers, 199, pg 596.*

⁷¹ *David R.Keller, наведено дело.*

популације и пренасељености земље а самим тим и драстичним смањењем ресурса. Иако често оспораван због својих ставова и акција⁷² које су се граничили са расизмом и скоро фашизмом, Хардин је био значајан представник дубинске екологије, и то оног дела који се бави Наесовим шестим принципом (пренасељеношћу људи на земљи)⁷³ Превазилажење *трагедије обичних људи*⁷⁴ и целе заједнице јесте оно што ће само најјачима дозволити опстанак. Капацитет и вредност неке парцеле је скуп жита, оваца, дрва и сл. који могу да буду одгајани без обзира да ли се смањује фактички капацитет парцеле а да то доводи до повећања и нагажовања вишеприродних ресурса. Када људи поседују парцелу као заједница, свако тежи ка максимизирању краткорочних добита а науштрб трошкова целе заједнице.

Сваки од предложених начин еколошког активизма је манљив у неком смислу. Једино дубинска екологија може истовремено да задовољи све наше захтеве, сматрали су њени представници, да поврати поверење у институције, инспирише храброст да се предузме директна акција а пружа нам и могућност да постанемо реалнији у погледу сопствених услова живота.⁷⁵

Дубинска екологија је процес сталног продубљивања и и скоро сократовски, постављања питања нама самима, преиспитивање доминантних схватања у нашој култури и истина наше реалности. Схватање да је човек судбински предодређен да господари природом је универзални производ људске културе занемарујући да је он потекао од исте те природе којој би тако оштро и жестоко да господари.

Да ли нам је ипак потребна оваква филозофска и еколошка мисао?

Фокс је још 1995 године сматрао да је дубинска екологија достигла свој врхунац исцрпивши све своје домете, чак је у књизи о екофилозофији из 2005⁷⁶ уклоњено поглавље које се односи на дубинску екологију. У пољењу са другим теоријама, није се успела изградити као потпун систем -

⁷² Извор: http://en.wikipedia.org/wiki/Garrett_Hardin, приступ сајту 1.12.2012.

⁷³ Поставио је и једно етичко питање које се и данас разматра на многим светским факултетима а то је тзв *дилема чамца за спасавање*. Након бродолома у чамцу се налази 50 људи а има места за још 10. Чамца је окружен десетинама људи који би да уђу у тај чамца и спасу се. По којим критеријумима ће ови из чамца неке бродоломнике узети на чамца, или их оставити у води? http://en.wikipedia.org/wiki/Lifeboat_ethics, приступ сајту 1.12.2012.

⁷⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/Tragedy_of_the_commons, приступ сајту 1.12.2012.

⁷⁵ *Encyclopedia of Religion and Nature*, edited by Bron Taylor, New York, London, Continuum, 2005, ppg 494-499. <http://www.religionandnature.com/ern/sample/taylor--deepecology.pdf>, приступ сајту 1.12.2012.

⁷⁶ http://www.warwickfox.com/full_list_of_publs.html, приступ сајту 1.12.2012.

сматрају њени критичари. Са овим се можемо умногоме сложити, јер за толико деценија свог постојања и активног рада на унапређењу сопствених принципа, нису изнедрили један конзистентан и прихватљив систем решења. Понудили су само-принципе, али конкретна решења која би могла проистећи из тих принципа су изостала.⁷⁷

Еколошка криза постоји деценијама и вековима. Она је, како каже Т. Маркус: "...кулминација неколико тисућа година дефорестизације, салинизације тла, истребљивања врста, локалног загађивања и других облика деструктивне дјелатности агроцивилизованог човјека. Еколошка деструкција збива се у модерним друштвима тако убрзаним и наглим темпом, с многим новим проблемима, да их данашњи људи могу постати свјесни чак и из ограничене перспективе властитог живота"⁷⁸.

Они који су јачи и боље организовани побеђују. Или речима екологије, опстају. То нас аутоматски доводи до тога, да не могу сва жива бића бити једнако вредна, јер не поседују исти ниво свести, организације и разума. дубински еколози ће поставити оправдано питање: ако људи имају вишу свест од других живих бића, зашто онда упорно чине ствари које иду дугорочно њима на штету? Дубински еколози истичу да се овако улази у борбу коју човек ни поред своје више свести и разума не може никако добити.⁷⁹ А ко ће је онда добити?

⁷⁷ David R. Keller, наведено дело, стр. 206'212

⁷⁸ Tomislav Markus . Dubinska ekologija i suvremena ekološka kriza стр 15.

⁷⁹ Јан Келер : ЛИБЕРАЛИЗАМ И ПРАВА ПРИРОДЕ ,ТМ Г. XXX Бр. 3 , Ниш јул - септембар 2006, Стр. 405 - 410.

*Dragana Ćorić, Ph.D., Assistant Professor
Faculty of Law*

Deep Ecology-Creation of Theory, Principles and Perspectives

Abstract

From the landlord to victim, nature and our environment have gone the long way. It is destructed by the man, the only one that become from her. Deep ecology is a kind of philosophical theory, which would like to lead us to protect and respect our environment again, as we did it before. While trying to reconcile disfunctional parts of our lives and our industrialized present, deep ecology tried to resolve some rather important ecological issues. Although it is said that deep ecology is a kind of general and not so successful ecological philosophy, that it is quiet misanthropic, almost terroristic, this theory has been populated thru decades, especially in USA and scandinavian countries. We think that it is important to know where are its „rights“ and „wrongs“, so that we can make our future better.

Key words: deep ecology, philosophy, ethics, equal value of all beings, balans

